

УДК 811.161.2'36:821.161.2-3

**ПРОДУКТИВНІСТЬ ВТОРИННИХ ДІЄСЛІВ
У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ХХ СТОЛІТТЯ
(на матеріалі прози Ю. Яновського, М. Стельмаха, О. Гончара)**

Валентина Засць

ORCID ID: 0000-0003-1370-697X

Київський університет імені Бориса Грінченка

вул. Тимошенка, 13-Б, м. Київ, Україна, 04212

v.zaiets@kubg.edu.ua

Розглянуто продуктивність словотвірних типів дієслів на матеріалі близько 1200 одиниць дієслівних лексем, залучених за допомогою методу фрагментарної вибірки із творів М. Стельмаха, Ю. Яновського (роман у новелах «Вершники»), роману «Собор» О. Гончара. Художня проза цих письменників демонструє становлення українськомовної словотвірної традиції на різних етапах історичного розвитку, а також класичні зразки ідіостилію, які досі є об'єктами наукового аналізу мовознавців. Метою праці є дослідження словотвірних моделей дієслів у художній прозі ХХ століття. Завдання розвідки — порівняти моделі різноструктурних дієслів у зазначених творах. Є підстави стверджувати, що сталість моделей словотворення дієслівного корпусу є основним джерелом поповнення лексики усіх функціональних стилів сучасної української мови. Прогнозовано, що ця тенденція матиме вплив на україністику в майбутньому. Тому актуальність дослідження полягає не лише в науковому аналізі знакових репрезентацій певних періодів функціонування мови, а і в визначенні закономірностей її подальшого розвитку.

У процесі дослідження з'ясовано роль вторинних дієслів із різноструктурними формантами для експлікації дій, станів, процесів, їх динаміки в художньому тексті. Показано роль і значення формантів у творенні моделей дієслів. Увагу зосереджено на продуктивних дієслівних афіксах художньої прози. Зафіксовано роль словотворчих формантів для передачі продуктивності дії, процесу, стану. У подальшому потребують студіювання дієслівні парадигми інших жанрів художньої літератури.

Ключові слова: афікс; дериваційний потенціал; дієслово; динаміка; парадигма..

Висока продуктивність українськомовних словотвірних типів закладена у природі дієслова, зокрема в його вторинних дериватах, що номінують дію, стан, процес тощо. Як відомо, художній твір вирізняється використанням насамперед корпусу дієслів, здатного увиразнити засобами різноструктурних словоформ різні аспекти дії, розкрити не тільки їх виражальні можливості, а й спрогнозувати продуктивні або непродуктивні моделі для використання носіями української мови в інших стилях.

В україністиці моделі дієслівного словотворення стали предметом низки досліджень. К. Городенська, М. Кравченко розкрили ознаки структурної організації відіменних дієслів, згрупували за словотворчою базою, підтвердили прикладами їх наповнюваність [4]. Стилїстичні аспекти дієслівних категорій розглядають Л. Мацько, О. Пономарів, Т. Коць та ін. [9; 10; 6].

Аналіз вторинних моделей дієслів художньої прози, що належить до різних періодів розвитку української мови ХХ століття, дає можливість відстежити

здатність різноструктурних моделей, які мають прикметні твірні основи та словотвірні афікси, виражати в тексті особливості авторського ідіостилю.

Зауважимо, що мова художньої літератури окресленого періоду ставала неодноразово об'єктом критики мовознавців, літературних оглядачів [2; 12]. У період жорстокого консерватизму «стан мовного фронту» був під непослабним контролем. Так, здійснювалися спроби залишати непоміченою афіксацію дієслів у романі «Вершники» Ю. Яновського, вказувалось на відсутність «окремої стилістичної настанови» у префіксальному словотворенні [2, 135]. Мовотворчість М. Стельмаха була предметом численних наукових розвідок на різних етапах розвитку україністики. Низка праць присвячена лексичним новотворам, зокрема, опрацьовувалися засоби стилізації у прозі М. Стельмаха (Л. Козловська, 1994). Окрім традиційних розмовних словоформ, у розвідках увага зосереджувалася на оказіональних моделях, системі їх конотативних відтінків, а також стилістичному функціонуванні, позаяк виявлені найбільш продуктивні моделі — композити.

Творчість О. Гончара була завжди в епіцентрі культурних подій. Численні праці з літературознавства, лінгвістики залишаються показником вагомості доробку письменника. Н. Сологуб розкрила авторську вишуканість у доборі мовного полотна тексту, зокрема й на словотвірному рівні («Мовний світ Олеся Гончара», 1991).

У сучасних розвідках дослідники переважно вдаються до описового аналізу виражальних засобів на матеріалі книжного стилю, про що свідчать наукові праці в діахронічному та синхронічному зрізах. Цілком погоджуємося з думкою Т. Коць, що художній стиль у другій половині минулого століття демонструє мовні норми, «які викристалізувалися у творчості письменників кінця ХІХ — першої половини ХХ ст.» [6, 64].

Увага лінгвістів зосереджується головню на мовноестетичних парадигмах творчості Ю. Яновського, зокрема відомі дослідження Г. Шотової-Ніколенко («Онiмний простiр романiв Юрiя Яновського», 2006), Л. Домилiвської («iдiостиль Юрiя Яновського в контекстi лiнгвоестетичних парадигм I половини ХХ ст.», 2011) та iн.

Мовотворчість О. Гончара привертає увагу філологів насамперед неолексемами, використанням малопродуктивних моделей словотворення, їх виражальними можливостями, що стали засобом впливу на читача, формування життєвих цінностей.

Важливою для нашого дослідження є думка, що «вивчення системних мовознавчих характеристик індивідуального письма дає змогу дослідникам спрогнозувати майбутні шляхи розвитку українського слова» [5, 4]. Це стосується, зокрема, вторинних дієслів художньої прози, здатності словотворчими моделями експлікувати семантичні відтінки, тоді як основоцентричний підхід уможлиблює розгляд продуктивності окремих афіксів, їх сполучуваності з основами, що належать до різних частин мови.

Прикметно, що в новітніх студіях основоцентричний підхід дав можливість дослідникам зосередити увагу на семантичній структурі та функціонуванні дієслів звучання [1], також типологізувати іменникові, відсубстантивні

дієслова, розкрити наповнюваність кожного із класів [8], виокремити конотативне значення афіксів, їх продуктивність, здатність виражати семантичні відтінки в поєднанні з різноструктурними основами [1; 7; 8].

Є підстави стверджувати, що сталість моделей словотворення дієслівного корпусу дає спроможність виступати основним постачальником лексики сучасної української мови у всіх функціональних стилях, що позначиться й на розвитку україністики в майбутньому. Водночас потребують узагальнення щодо продуктивності використання в художній прозі похідних дієслів, виокремлення формантів для маркування різних аспектів дії, стану, процесу.

Художня проза Ю. Яновського, М. Стельмаха, О. Гончара віддзеркалює становлення українськомовної словотвірної традиції на різних етапах історичного розвою. Продуктивність похідних дієслів формує свідомість читача, тоді як автор показує здатність використовувати в художньому тексті словесні коди культури, помічені почасти в народі — носія мови. *Метою роботи є дослідження словотвірних моделей дієслів у художній прозі ХХ століття. Завдання розвідки — порівняти моделі різноструктурних дієслів у художніх творах Ю. Яновського (роман у новелах «Вершники»), М. Стельмаха, О. Гончара («Собор»).*

Словотвірні моделі дієслів у художній прозі письменників ХХ століття відображають зміни, що зазнала українська мова протягом певних історичних етапів розвитку. Матеріалом для нашого дослідження служили близько 1200 одиниць дієслівних лексем, вибраних методом фрагментарної вибірки із прози Ю. Яновського (роман у новелах «Вершники»), творів М. Стельмаха, роману «Собор» О. Гончара.

Відомо, що художня проза допомагає дієсловам реалізувати граматичні часові показники (довготривалість дії, нетривалість дії, початок процесу, ознаку закінченості) певними словотворчими афіксами, але й мотивувальною основою.

Аналізований корпус вторинних дієслів художнього дискурсу досліджуваного періоду дає можливість розкрити високий внутрішньомовний потенціал насамперед завдяки ресурсам української дериватології, тоді як твірні основи продукованих дієслівних одиниць експліцитно показують майстерність письменника в передаванні змін, становленні суб'єкта-діяча тощо.

Жанрова специфіка роману в новелах «Вершники» Ю. Яновського позначена вживанням дієслівних дериватів з афіксом **-ну**, що номінують різні характеристики дії: процесуальність (*розквітнув, мокнути, заглянути, линувся, схитнувся, прокинувся*); сприйняття зорових явищ, що відбувалися або відбуватимуться, одноразових, миттєвих дій (*блмнули, виплюнув, гукнули, дмухнув, здохнути, ковтнув, крикнув, ляснули, осміхнувся озирнувся, оглянув, проглянуло, упірнув, майнути, ляснув, натиснути, осміхнувся, рубонув, скрикнув, дмухнув, трусонув, штурхнув*). Пор.: *Тоді Данилко озирнувся навколо і вперше відчув себе самотнім і, мов вітер дмухнув його з місця, побіг безвісти під пекучим сонцем степу, і відстань між прадідом та правнуком усе збільшувалась і збільшувалась, наче природа аж тепер схотіла відновити оту рівновагу поколінь [13, 36]; Крові з нього, як з бугая, це я так рубонув, ну вже й ти, от тобі хрест, що я, а що наш йому одповідь <...> [13, 8].* В останньому

реченні дериват **рубонув** позначений експресивністю, що передає не лише динамічність дії, а також якісну характеристику одноразової здійсненої в момент мовлення дії.

Дієслівний масив аналізованих новел вирізняється групою вторинних відзвуків дієслів на зразок *бриніли, гугнявіли, гуркотів, дзеленькотить, дзеленчали, дзвеніли, дзюрчить, ляснули, рипіли, торохкотіли, хряскотіли, шарудів*. З масиву продукованих дериватів вирізняється група бестіальних дієслів, що маркує дії виключно представників тваринного світу: *бевкає, гудуть, іржали, свистить, рехло, крехтали, тюрлюнчав*. Як бачимо, похідні від вигуків дієслова краще допомагають читачеві сприйняти звукові картини природи. Пор.: *Крехтали жаби, було парко, шарудів очерет, хлюпала риба* [13, 53]; *Знову дзвеніли, бриніли, сурмили комарі, допікали, дошкуляли, діймали, жерли, гризли ар'єргард десантного флоту, і це значило, що не забариться й ранок* [13, 55]; *Сірі тіні набирали блакитних та рожевих відтінків, лісом заходилися цвірінчати, джерготіти, пукати різні птахи і весь цей таємничий час народження світла Чубенко розмовляв із бійцями, і над лісом здіймався потроху вітер* [13, 91]. Прикметно, що в межах художньої прози відстежуємо міжкласові взаємопереходи гомональних дієслів («позначають звуки, що видає людина»), бестіальних («звуки, що видає тварина, птах, плазуни») до предметних («позначають звуки, утворювані за допомогою предметів»), і навпаки, що маркує додаткові асоціації в читача. Пор.: *Висвистували шаблі, хряскотіли кістки, і до Оверка підвели Андрія* [13, 7]; *<...> дикі бджоли гудуть за медом, ховрашок свистить, цвіркунці — одно пиляють у свої скрипки, наче сільський швець на весіллі* [13, 24].

Обстежений корпус відзвуків дієслів показує, що похідні деривати здебільшого мають структури, у яких твірна основа сполучається з суфіксами *-і(ти)* або *-а(ти)* для маркування необмеженої в часі дії, тоді як префікс може позначати її початок, на зразок *застогнав, засміявся*. Пор.: *Оверко засміявся, підморгнув, зупинив хлопчика, що вихопив на Андрія шаблю* [13, 8], тимчасом утворені конфіксальним способом деривати *пере + ... + ува + л + и + ся* маркують повторювану з певною періодичністю дію, на зразок *перегукувалися*.

Характерною ознакою художньої прози є наявність відприкметникових дієслів, серед яких чисельністю позначена група дієслів-інхотативів (мають семантику «набувати ознаки, названої твірним прикметником, або ставати таким, як визначено твірною основою, або виділятися ознакою»), на зразок *зблід, зблякло, висихає, вижовтів, вирізьбився, завітчалось, захолинуло, захворіло, збільшувалося, знепритомнів, посіріла, потемнів, просвітліло, лютували*. Ці похідні деривати маркують якісні суб'єктно-об'єктні зміни, що сприймаються зоровими органами. Зауважимо, що в корпусі дієслів-інхотативів виокремлюється група перфективів, що в структурі має конфікси: *ви + ... + а* (обсяг виконуваної дії); *по + ... + і* (напрямок дії) тощо. Пор.: *Це найдужчі ліки, коли дитина сохне і жовтіє та висихає* [13, 27]; *Небо зблякло, зорі зникли, вітерець поширудів, загойдалася над водою пара, ніч посіріла вся раптом, все*

стало безбарвне й страшне [13, 55]; *Берег спорожнів, рибалки пішли геть, і нікому не було дивно, що стара Половчиха не рухнулася* [13, 41].

В аналізованому тексті помічено моделі дієслів-есивів («виявляти ознаку, названу твірним прикметником»), на зразок *височіла, красувалися, поменшало, захворіло, похнюпився, просвітліло, почервонів, шаліє*. Пор.: *Одеса крізь туман здалеку височіла на березі, мов кістяк старої шхуни* [13, 46]; *Чоловічки нагодилися додому саме тоді, коли їхні дворища красувалися в червоному клечанні і згоріли за якусь годину* [13, 67]; *Хвацький рябий осавул в генеральських погонах почервонів від злості* [13, 108]. Як показує обстежений корпус дієслів-есивів, у структурі дериватів переважає формант **-і-**, що маркує розгортання необмеженої в часі дії.

Художній текст ілюструє групу дієслів-каузативів (мають семантику «наділяти ознакою, названою твірним прикметником»), передають якісні зміни предмета, що спричинені під дією когось/чогось, на зразок *білять, заморожував, прикрашати, чепурять*. Пор.: *А на білий тиждень, коли білять хати, чепурять подвір'я, Данилкова мати, хоч і бідна господиня, що й кози в дворі не має, а вона той двір обмете й обмиє, і хатку обмерезить цяточками й рожами, <...> і нема ні в кого на селі такого хисту прикрашати піч* [13, 29]; *<...> а Андрій став одбілюватись на сонці, мов полотно, гаряче було в степу коням і людям, з південного заходу намірився віяти майстро* [13, 9]; *Загони зітнулися на рівному степу під Компаніївкою; Андрій не похнюпився, поранену руку заклав за френч і зіпсував одержу кров'ю* [13, 7–8].

Високою продуктивністю відзначаються моделі лексем, зокрема з афіксами **-ува/-юва**, що мають семантику «робити те, чим виражена твірна основа»: *дискутувати, козакували, мандрувати, пильнувати, слюсарили, танцював, христосувалось, штурмували*. Пор.: *Цілий день стояв густий туман, артилерія не могла стріляти, бійці штурмували позиції ворога майже без артилерійської підготовки* [13, 116]; *Мобілізувати мешканців ближчих сіл для запобіжних робіт на бродях, кавдивізії й повстанській групі негайно сісти на коней і переходити Сиваи* [13, 117]. Як бачимо, в останньому реченні продукований дериват *мобілізувати* утворено шляхом відкидання в лексемі *мобілізація* формантів **-ація** та додаванням **-ува(ти)**.

Особливістю ідіолекту письменника є чисельна група відсубстантивних дієслів (близько 200 одиниць), що мають словотвірну семантику «виконувати дію (рухатися), позначати процес чи перебувати в стані, зміст яких визначається асоціативно-метафоричною співвіднесеністю з предметом, названим мотивувальним іменником»: *бомбардувати, вимахували, вишукували, виштовхувало, дратувалися, кружляли, кублилися, роззброювали, розгорнувся, строчили, пересердилися, сваталися, сутеніло, схитнувся*. Пор.: *Тоді святити царини, і золоті попи вимахували кадилами <...>* [13, 33]; *Хвиля перекочувалась через чорне плинковате днище, серце Половчихи захолонуло, за шаландою щось волочилося по воді, видувалося на воді лахміття* [13, 45]; *Данилко брѳохався коло нього, поринаючи в солону воду, змерз украй та довго бігав і танцював, щоб нагрітися* [13, 35].

У мовотворчості М. Стельмаха структури вторинних дієслів відображають продовження традицій Ю. Яновського. Окрім вищезгаданих моделей похідних дериватів, у творах М. Стельмаха відстежуємо також чисельну групу денотатів, семантику яких виражає корінь («ставати подібним до того, чим виступає твірна основа»), на зразок *одстовбурчуються, корячкуватився*. Такі лексеми позначені експресивністю мовлення, що притаманно розмовному стилю. Пор.: *В таку хвилину вся дідова постать перехитується, карлючки вусів одстовбурчуються, з рота **вириваються** клекіт і «ох, рятуйте мою душу», з одежі осипається дерев'яний пилок, а з очей так бризкають сльози, що хоч горня підставляй під них [11, 99]; Тоді дядько Володимир **тетерів, корячкуватився**, задихався або довгий час видовбував із себе [11, 125].*

Прикметним в ідіолекті письменника є використання оригінальних дієслівних словоформ, що твірною іменниковою основою передають читачеві певні асоціації, тоді як формати виступають виразниками різних аспектів дії, стану, надають їй якісну характеристику, уточнюють показники (просторові, часові). Пор.: *Одначе титареве подвір'я поки ще не **закарлючувалось** на дрантогузтво: було кому на ньому іржати, мукати, бекати і кувікати [11, 106]; Та досить було зв'язатися на вулиці лютобровому дерилюду Митрофаненку або хитрюзі й пустомолоту Юхиму Бабенку, як птиця **нагогошувалась**, починала вибивати ногами сердиту плетеницю і застуджено **репетувати**: «ках-ках-ках!»; Я уявляю собі, як височенний дядько Гнат, син Данилів, сидить собі на лаві й уминає хліб, і мені хочеться **пирхнути** [11, 115]; А ще я люблю, як з лісу несподівано **вигулькне** хатина, заскриплять ворітця, **побіжжать** стежки до саду і до пасічиська; А його дружина від такого неподобства **тху-тхукалась** і підіймала руки до образів, а далі **ціпила** на мужа руки [11, 122]; Може, по параграфу **похристосуватися** хочеш? [11, 129]; І, може, довго б я мудрував біля того пояса, аби раптом не **пофортунило** мені: сьогодні мати почала діставати з комори, з скрині, з сипанки, з-під сволюка і навіть з-за божниці свої вузлики [11, 131].*

Оригінальністю позначені дієслова-перфективи для маркування завершального переходу іменника («ставати тим, чим є твірне слово») за допомогою конфіксально-постфіксального способу, на зразок *нажабився, нахмарився, зажурився, зачерепіли*. Пор.: *Чого ти **нажабився**? Кулемета ніколи не бачив; Розкажуй, як умієш, — **нахмарився** і **зажурився** дядько Себастьян [11, 373]; Чужі гроші й дурень лічить у снах, — **розгнівався** дядечко, і очі його **зачерепіли** [11, 259].*

У художньому тексті помічено групу дієслівних лексем, що продуковані від прикметників, дієприкметників (інхоативи, есиви, каузативи). Твірна основа похідних дієслів-інхоативів експлікує зміни в якості, спричинені внутрішніми змінами або під дією зовнішніх чинників. Виразниками такої зміни є переважно конфікси, на зразок *по- + -ува- + -л-*. Пор.: *Отут ми вже **порозкошували** навіть біля дзвонів, і вуха залишились цілі: на Великдень навіть дзвонар шанує наші вуха й чуби [11, 131]; **Похолонула**, сперлась на пліт, щоб не впасти, руку до грудей приклала [11, 105].*

Корпус дієслів-есивів підкреслює зміни в ознаці, що відбуваються без участі зовнішніх чинників. Прикметно, що у структурі таких дієслів переважає конфіксально-постфіксальний спосіб: *за- + -лив- + -ся; за- + -и- + -ся*. Пор.: *Крізь листву пробивається провіток, і вона бачить: потемнілий пеня берези засріблвся, засвітився, і кружатко мерехтливого саява різко окреслило невидимий до цього часу міцний, рівний пагонець* [11, 99].

Дієслова-каузативи також підкреслюють зміни, що спричинені зовнішнім втручанням. Пор.: *Що з тобою, дитино? Поранили? — забідкалась* [11, 96]; *І ти здригнулася, незасилена нитка впала на фартух, очі до вікна прикипіли* [11, 94]; *І знову зітхнула діброва* [11, 95]; *На другий день уже було відомо, що чортяка мене не вхопить, бо я вночі ні разу не бухикнув* [11, 105]; *Ось він зупинився, втиснув кушку окрай стежки, випростався, почав набивати косу* [11, 96]; *А він шорсткими руками пригорнув її, поцілував у чоло — і вдова застигла від щастя, головою притулилась до зрошеної шинелі, а руку холодний твердий кобур нагана* [11, 96].

Корпус відзвуків дієслів представлений менш чисельною групою, на зразок *простогнала, хекнув, заіржала, дзенькнуло, захихикав, скринула, забриніли, постукав, зашелестіло*. Пор.: *Щойно мати закінчила розмову з вітрами, як біля воріт невдоволено обізвалася качка, а від воріт хтось засичав, цитькнув на неї* [11, 239]; *Скринула хвіртка, а далі забриніли ворота — батько пішов у поле* [11, 262].

Характерною особливістю мовотворчості Олеся Гончара є усталеність мовної норми, виваженість у доборі моделей словоформ, які найтонше, найповніше передають авторське відчуття епохи.

Прикметно, що в ідіолекті письменника є використання відзвуків дієслів, основи яких розкривають прикмету дії, вказують на виконавців-носіїв певних звуків, на зразок *загаркотів, крякають, підпадьомкає, прошурхоче, шепоче, намугикує, хихикати, цівкали, ухрюкалась, тьохкають, щебечуть, розщебетались, посьорбав*. Пор.: *<...> собор ще повен далекою музикою, гримить обвалом літургій, перелунює православними месами, піснеспівами, шепоче жагою спокут, він ще повен гріхами, в яких тут каялись, і сповідями, і сльотами, і екстазом людських поривів, надій* [3, 5]; *Повагом чвалає Баглай-студент у своєму трикотажному спортивному костюмі, щось намугикує йдучи* [3, 7]; *Цілий вечір товчуться, на гітарах бренькають* [3, 8]; *Пташки цівкали в голіх деревах* [3, 37].

Зауважимо, що в межах досліджуваного тексту роману помічено міжкласові взаємопереходи гомональних і бестіальних дієслів до предметних, і навпаки, що характеризує обставини дії, підсилює авторську оцінку персонажів. Пор.: *В білих сорочечках, з краватками червоного шовку, діти жваво щебетали, обстежуючи вагонетку* [3, 85]; *Не став більше грати Костя: брязнув баяном об землю, аж заскавчали рештками музики міхи* [3, 94]; *Свого часу був одним з найкращих металургів, на все Подніпров'я його ім'я гриміло, з Макаром Мазаєм змагався* [3, 107]; *Допусти таких — все потроцять! Все просвистять* [3, 125]; *<...> але виразно вчулося, наскрізною бритвою продзвеніло в повітрі:*

«*Батькопродавець!*» [3, 126]; *Тепер тут гудуть бур'яни* [3, 139]; *Ухрюкалась мені ваша ферма* [3, 43].

Прикметно, що в тексті роману помічено відіменникові дієслова із семантикою «здійснювати процес, провадити діяльність, названу твірною іменниковою основою». Вербалізація іменників відбулася сполученням основи з суфіксами **-ува-/-юва-** (*адресувалось, бабувала, базарювала, злодіювали, іронізував, наюшкувався, мудракував, полемізував, секретарював, чаркувався*), префіксами **з-; у-; по-** та суфіксами **-ува-/-юва-** або **-і-** (*збунтувався, змобілізував, зліквідували, уснопкувала, поблазнювати, порозплоджували, ішачів*). Пор.: *Уснопкувала, мовляв, як на виставку, моторна в'язальниця* [3, 141]; *Аж поки жінки, втрутившись, розвели їх, зліквідували конфлікт, але настрої було зіпсовано обом* [3, 214]; *Добре, видно, наюшкувався — місяця не впізнавав* [3, 75]; *А воно ж її зрозуміти можна, не одну з дівчат сьогодні тягне до міста, особливо, коли клуб поганенький, хлопців мало, а до жонатих ревнують* [3, 81]; *А він цілу ніч у заводі ішачів* [3, 112].

Чисельна група дієслів виражає коренем конотативне значення «ставати подібним до того, чим виступає твірна основа». Такі похідні деривати мають постфікси **-ся/-сь**, що характеризують дію, її обставини. Пор.: *А перед вікнами селища, за вишняками, за Дніпром, ніч крізь ніч палахкотять ятриво домен, вулканиться червоно* [3, 5]; *Сорочка на батькові не першої свіжості, плечі під нею кістлявляться, руки чорні, важезні руки бога заводських печей, що вовік не відбіляться від того вогню та від сажі* [3, 124]; <...> *скільки похмурих, пропеклих зеків-криміналістів зараз після відбою вклублюються десь на нарах по режимних своїх таборах* [3, 261].

Якісну зміну об'єкта дії маркують дієслова-інхотативи *жовтіє, жовкнуть, засвітилось, розросталась, потемніли*, тоді як зміни стану суб'єкта — *збадьорився, знесамовитіла, ожили, посвіжішав, подобрішав, посумирнішав, розколошкав, спохмурнів, усамітнитись*. В аналізованих реченнях помічено, що виразником завершальної дії, стану в дієсловах-перфективах виступають здебільшого конфікси, рідше — конфікси й постфікси. Пор.: *Ми з Іваном, коли познайомились, то — повіриш — наче найшло на нас, все життя мені засвітилось* [3, 13]; *І азотнотуковий, що й листя на деревах від нього жовтіє* [3, 23]; *І ті березневі вікна одразу ніби побільшали, блакитніли в небі веселіше* [3, 32]; *Бригадирова зовсім після того знесамовитіла* [3, 41]; *Ото від такого й зелені дерева жовкнуть* [3, 51]; *Очиці її враз ожили, зблиснули смішком* [3, 58]; *А туча розросталась, навкруги сутеніло, Дніпро збурунівся, моторка йшла важко, орала хвилі, воду зривало вітром, кидало бризками в обличчя* [3, 92]; *Чи головин приїзд її розколошкав, чи інший хто підказав, тільки раптом згадала й квартална про свої обов'язки* [3, 93]; *Поїде цього разу без компанії, корисно ж людині й усамітнитись коли-небудь, побути віч-на-віч з природою, з лірикою душі, зібратися з думками* [3, 105]; *Викупався, посвіжішав, збадьорився* [3, 112]; *Крізь смагу поблід* [3, 102]; *І Яворницький, цим зверненням якимось упокорений, посумирнішав, подобрішав одразу і, звертаючись до натовпу, справді став про собор цей оповідати* [3, 180]; *В далеч не проглянеш, потемніли виднокруги, душать, тісні* [3, 184].

Корпус дієслів-есивів розкриває здатність похідною основою, названою твірним прикметником, маркувати виявлені ознаки дії, тоді як префікси вказують на початок дії або її завершення, на зразок *загордився, схмурював, забілів*. Пор.: *З одного краю селища сага **блищить**, з другого — облуплений забор **біліє*** [3, 5]; *Тільки став, задер голову — уже **занепокоїлась**, заворушилась, чи загравою розбуркана, чи за лелечат **привожиться**, щоб не повипадали з гнізда* [3, 6]; ***Розкохалась, розповніла** в щасливим заміжжі, в ідилії шлюбу, хоча на роботі їй доводиться нелегко, в тій гуркотняві шихтового двору, де Вірунька не перший рік висиджує зміну в кабіні свого крана* [3, 9]; *Вже й діти школярчата, а вона все **викрасовується** перед своїм Іваном, як дівчинка* [3, 10]; *Каже Вірунька, що дівчата **божеволіють** в такі ночі від кохання* [3, 16]; ***Шаленіють** зенітки, в небі свист і виття, блиск літаків і сонце кудлате, сліпучо-біле, як вибух* [3, 17]; *<...> і перед тобою в далечі, за маревом сонця, **блакитніє** оте високе, вершечок мрії дитячої* [3, 26]; *В соборі було ще холодніше, ніж надворі, пусткою, мишами **смерділо*** [3, 37]; *<...> а вже **буріють** вишні-петриківочки, шовковиця сиплеться, а там **зажовтіють** абрикоси <...>* [3, 45]; *А Картацій — від старості це, чи що — помітно **скупішає**, <...> а раніше розповідають, гульбища любив, хіба ж такі концерти тут влаштовував* [3, 82]; *Збагнувши, в чому суть, Шпачиха **розшаленілася**, кинула клич негайно ж братися й писати анонімку зв підписами всього селища* [3, 102]; *Коли ж набігає тінь, нависає загроза, приходить розуміння, що є речі, без яких душа **озлидніла** б* [3, 103]; *На батьковім ліжку постіль, правда, жуужмом, кублом, і директор трохи **знякковів**, сказав вибачливо <...>* [3, 120]; *Все обличчя старого **зіжмакалося**, перехопилося спазмами болу, він нахилився, в грудях заклекотіло, кістляві плечі затряслись у важко стриманім риданні* [3, 219].

У досліджуваному романі ширше презентовано групу дієслів-каузативів, що мають особливе значення в ідіостилі: більшість похідних прикметникових основ належать до розмовного стилю. Пор.: *В нову хату восени ввійшла, а мазильниця запрошувала все-таки з рідного свого села, цілий тиждень **білили** їй хороми <...>* [3, 34]; *Дівчата теж вирішили, що не жіноче діло тягати лантухи, відійшли до грузовика і стали **чепуритись*** [3, 39]; *За життєвими клопатами **притьмарились**, забулися, а зараз, немов розбуркані чимось, знову зринули з глибин споминів ті кажани, ті неспівучі птахи її дитинства* [3, 95]; *Звичайно ж, якби будувати не для цифри, а з вигадкою, з вогником, то можна б і ці одноманітні коробки чимось **оживити** <...>* [3, 106]; *Міліціонер пішов з двору з почуттям виконаного обов'язку, відкозиряв чемно, однак Ельку візит його **пригнітив*** [3, 139]; *Пізніше життя **підлагодилось**, стали приїздити шефи заводські, допомагали колгоспові звестися на ноги* [3, 146]; *По-робочому ґрунтовно **спустошували** тарілля сини солдатської вдови Владичихи <...>* [3, 159]; *Першою з якимось гультяйським прикриком-притьохком **осушила** чималий келишок Шпачиха* [3, 162]; *Чи, може, піонери в дитячій своїй наївності **причепурили**, вапном поширивали історичну пам'ятку* [3, 165]; *Тумани зліквідувати, Скарбне оце **висушити** – воно, мовляв, комарів розводить* [3, 254]; *Після духоти й важких випарів ресторану повітря вулиці **оп'янило** їх мовби ще дужче* [3, 257].

Прикметним у романі Олеся Гончара є вживання дериватів з малопродуктивним в українській мові префіксом *о-*, що має семантику «набуття якоїсь ознаки, чогось», уживається, як правило, в дериватах, похідних від різних основ (вербальних, ад'єктивних, субстантивних), указує на обсяг, поширення, розростання, розповсюдження чогось, на зразок *овдовів, оглух, ожсвавів, ожжив, озлидніти, окутувати, опоряджувати, опоганили, оп'янило, осамотніти, осквернити, осуджує, осушила*. Пор.: *Я опоганена, мене опоганили, я не смію, не маю тут права стояти* [3, 38]; *Таку о славу пустила на Єльку по селу, що інші жінки стали поглядати на неї з підозрою* [3, 41]; *Це приголомшило його, ошелешило, ранило в саме серце* [3, 47–48]; <...> *бо хлопець звів тонкі брови звеселіло, ожсвавів, не приховуючи зацікавлення* [3, 133]; *А то як овдовів, у хаті ладу нікому дати* [3, 44].

У межах досліджуваної художньої прози проаналізовано продуктивність похідних дієслів, що мають різнотипні твірні основи та словотвірні форманти.

Підкреслено спроможність засобів українськомовної дериватології виражати якісні характеристики дії, стану, процесу. Зазначено високу спроможність відзвучових, іменникових, прикметникових основ продукувати дієслівні деривати, що посилює стилістичне навантаження, служить джерелом творення нових слів. У подальшому потребують студіювання дієслівні парадигми інших жанрів художньої літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабакова О. Семантична структура та функціонування дієслів звучання : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10. 02. 01 «Українська мова» / Ольга Бабакова. – Запоріжжя, 2007. – 20 с.
2. Білодід І. Мова і стиль роману «Вершники» Ю. Яновського / Іван Білодід. – Київ : Вид-во Академії наук УРСР, 1955. – № 5. – С. 28–34.
3. Гончар О. Собор / Олесь Гончар. – Київ : Дніпро, 1989. – 270 с.
4. Городенська К. Словотвірна структура слова (відіменні деривати) / Катерина Городенська, Марія Кравченко. – Київ : Наук. думка, 1981. – 198 с.
5. Домилівська Л. Ідіостиль Юрія Яновського в контексті лінгвоестетичних парадигм I половини ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Людмила Домилівська. – Київ, 2011. – 18 с.
6. Коць Т. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі / Тетяна Коць. – Київ : Логос, 2010. – 303 с.
7. Кушлик О. Континуум словотвірних значень дериватів вербальної зони типової словотвірної парадигми відсубстантивних дієслів із семантикою «обробляти об'єкт названою твірним іменником речовиною» / О. Кушлик // Рідний край. – 2014. – № 1. – С. 63–69.
8. Лагута Т. Семантико-типологічна характеристика відсубстантивних дієслів сучасної української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Тетяна Лагута. – Харків, 2003. – 20 с.
9. Мацько Л. Стилістика української мови : підручник / Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько ; за ред. Л. Мацько. – Київ : Вища школа, 2003. – 462 с.
10. Пономарів О. Стилістика сучасної української мови : підручник / Олександр Пономарів. – 3-тє вид. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
11. Стельмах М. Твори. В 7 т. Т. 4 / Михайло Стельмах. – Київ : Дніпро, 1983. – 712 с.
12. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду : док. і матеріали / упоряд. Л. Масенко та ін. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 399 с.
13. Яновський Ю. Вершники : роман / Юрій Яновський. – Київ : Дніпро, 1987. – 141 с.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2018

**THE PRODUCTIVITY OF SECONDARY VERBS
IN ARTISTIC PROSE OF THE TWENTIETH CENTURY
(based on the works of Y. Yanovsky, M. Stelmakh, O. Honchar)**

Valentyna Zaiets

The productivity of word-building verbs is observed. About 1200 units of verbal lexemes are involved by the method of a fragmentary sample from the works of M. Stelmakh, Y. Yanovsky (novel in the short stories “Riders”), and the novel “The Cathedral” by O. Gonchar. The fiction of these writers demonstrates the emergence of the Ukrainian-language word-formation tradition at various stages of historical development, as well as the classic examples of idiostyle, which still remain the objects of linguistic analysis. The purpose of the paper is to explore the word-building models of verbs in the 20th-century fiction. The task of the article — to compare the models of the different types of verbs in the novels, which have been mentioned. There are strong reasons to say that the constancy of the word-formation models of the verb corps is the main source of enreaching all functional styles's vocabulary in the modern Ukrainian language. It is anticipated that this trend will affect the development of Ukrainian language in the future. Therefore, the relevance of the study is not only in the scientific analysis of representations of certain periods of the functioning of language, but also in determining the laws of its further development. The productivity of verb-formation types of the verbs on the fiction prose has been examined. The role of secondary verbs with multistructural formants for the explication of actions, states, processes, and their dynamics in the fiction text has been determined. The role and the meaning of formants in verbal models creating have been shown. The attention has been focused on the verbal affixes in fiction. The role of word-formation formants for transferring of productivity of action, process, and state has been recorded.

Keywords: *affix; derivation potential; verb; dynamics; paradigm.*

**ПРОДУКТИВНОСТЬ ВТОРИЧНЫХ ГЛАГОЛОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ XX В.
(на материале произведений Ю. Яновского, М. Стельмаха, О. Гончара)**

Валентина Заец

Рассмотрено производительность словообразовательных типов глаголов на материале около 1200 единиц глагольных лексем, выделенных с помощью метода фрагментарной выборки из произведений М. Стельмаха, Ю. Яновского (роман в новеллах «Всадники»), романа «Собор» О. Гончара. Художественная проза этих писателей демонстрирует становления украиноязычной словообразовательной традиции на разных этапах исторического развития, а также классические образцы идиостиля, которые до сих пор являются объектами научного анализа языковедов. Цель данной работы – исследование словообразовательных моделей глаголов в художественной прозе XX века. Задача статьи – сравнить модели разноструктурных глаголов в указанных произведениях. Есть основания утверждать, что устойчивость моделей словообразования глагольного корпуса является основным источником пополнения лексики всех функциональных стилей современного украинского языка. Прогнозируемо, что эта тенденция будет иметь влияние на украинистику в будущем. Поэтому актуальность исследования заключается не только в научном анализе знаковых репрезентаций определенных периодов функционирования языка, но и в определении закономерностей его дальнейшего развития. В процессе исследования изучена производительность словообразовательных типов глаголов на материале художественной прозы. Определена роль вторичных глаголов с разноструктурными формантами для экспликации действий, состояний, процессов, их динамики в художественном тексте. Показана роль и значение формантов в создании моделей глаголов. Внимание сосредоточено на производительных глагольных аффиксах художественной прозы. Зафиксирована роль словообразовательных формантов для передачи производительности действия, процесса, состояния.

Ключевые слова: *аффикс; деривационный потенциал; глагол; динамика; парадигма.*